

azok vannak. Hozzám pedig azért áll annyira közel, mert a verseiben felidézett érzésekben és élményekben a sajátjaimra ismertem. De ezzel valószínűleg igen sokan vannak így, azért volt Petri, főként a nyolcvanas években, annyira népszerű. De vajon mit lehet írni egy költőről, akiről újra meg újra azt írnám le: így van, pontosan úgy van, ahogy a költő mondja.

Végül is ezt tettem. Karinthy nyomán csak azt mondhatom: „*És ha neked ez nem képez irodalomértelmezést / Kedves... hát akkor nem irodalomértelmezés.*” Nekem mindenestre hallatlan élvezetet okozott, hogy majd három hónapon át – elorozva az időt a sorsüldözött menedékkérőktől és kedvenc börtönlakóimtól – újra meg újra elolvastam Petri verseit, újra végigélttem a szamizdatos éveket, hatásukra kibékültem a barátnémmal, eveztem a hajnali Styxen, tapadtam hozzá, mint a fakín, s végül a versek egy részét belemásoltam a fenti írásba, más részét pedig újrամondtam prózában, a magam botladozó szavaival.

Köszönöm a *Holmi* kitaró szerkesztőinek. Hadd fejezzem ki hálámat nekik és a gyűjteményes Petri-kötet szerkesztőinek azzal, hogy ide másolok két kiadatlan alkalmi verset. Mindkettő a VALAHOLO MEGVAN dedikált példányában található a költő kézírásával:

A szennycímlapon:

„Éljen Kőszeg,
az ütőszeg;
őt kövesse minden avar,
besenyő, jász-kuhn és magyar!”

A belső címlapon:

„Romlunk és avulunk.
Holnap feljavulunk?
Tudja az Isten ---

*Ferinek, születése
félévszázadának tűnő pillanatában,
a tűnékeny Petri
1989. április 27.”*

Kőszeg Ferenc

A SZELLEMI NAPSZÁM

Végel László: Időírás, időközben. Naplójegyzetek, 2000–2002

*Családi Kör; Újvidék–Noran, Budapest, 2003.
300 oldal, á. n.*

„*Mi lett belőlem az ő álmaikhoz és terveikhez, és mi lett belőlem az ő kitartásukhoz viszonyítva?*”

(*Végel László*)

(Emlékezz!) Végel László a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején Újvidéken az egyik mesterem volt. Az efféle viszony akkor és ott – kis ideig – egészen spontánul alakult, baráti-kollegiális alapon; abszolút egyenrangú volt, nézeteltérés- és konfliktustűrő, csöppet sem tekintélyelvű. A kisebbségi közösségben, minden magyarkodás nélkül, elevenen élt bizonyos *alternatív* összetartozás-érzés, s vele a tudat, hogy – szabad akaratunkból és aszerint – *mi* műveljük életvilágunk közös kulturális talaját, mégpedig az intézményrendszer pere-mén, s ha másként nem megy, azon kívül és azt kikezdve. Ezt a „mi”-tudatot az öngazgatási szocializmustól kölcsönöztük, átértelmeztük, és a rendszer ellen fordítottuk.

A valamivel, nem sokkal idősebb értelmiségi nemzedék készséggel várta és felkarolta a vajdasági falvakból és kisvárosokból érkező, valamicskét is tehetséges fiatalokat. (A nosztalgia általánosít. Az az igazság, hogy csak némelyek, a *másként gondolkodók* – köztük Végel, Thomka, Tolnai – éreztek és viselkedtek így; jobbára, de nem kizárólag, csak a „sympósokban” – az *Új Symposion* című folyóirat köré tömörülő írókban és művészekben – volt meg ez a mentalitás. A konformista, a kommunista hatalommal cinkoskodó kultúremlők – Gion Nándor kivételével, aki külön mese – kihullottak az emlékezetemből.) *Értelmiségi* palánták, velük együtt, rajta, csináljunk valami *értelme-sét* – az etimologizálást az élet végezte, akarom mondani: a meghasonlott kommunizmus közepette vitális impulzusok hajtottak bennünket a gondolat különféle pályáin, mígnem épp ez vált botránnyá a hatalom szemében... Szóval fölöttébb *eleven* volt egy ideig ott és ak-

kor a kulturális meg az irodalmi *élet* – és nem kellett ahhoz a szögyököket firtatni, hogy ez így legyen. Harcosok voltunk, ám az utóbb bekövetkező kétségbeeséssel nehezebb volt megküzdeni – sokunknak máig sem sikerült –, mint az ellenséggel, melynek emlékeim szerint jól felismerhető ábrázata volt. A merev, begyöpösödött, szabadság híján való és rangkországban szenvedő, képmutató, áporodott szellemiséggel azonosítottuk. A reprezentánsai bársonyszékben ültek, és függtünk tőlük.

Hogy a hatalomhoz való viszonyulás mérce lett számunkra, és az íróemberrel szemben, legyen kezdő avagy tapasztalt róka, fokozottan élt az elvárás, hogy *lássa tisztán és tisztázza ezt* a viszonyt (lám, a szó és a gyakorlat megint kihívják egymást), abban egyértelműen Végel László a ludas, aki írott és élőbeszédével, a személyiségével közvetítette és megtestesítette a szellemi alkotot, melynek „családfája” visszavezethető a názareti Jézusig. A fiatalnak kell az élő példa a szeme elé ahhoz, hogy eszmélkedjen, és nekünk a Vajdaságban ott volt még Tolnai a maga rendkívüli esztéticizmusával, Domonkos az egzisztenciális és poétikai radikalizmusával, Thomka az irodalomelméleti és -kritikai fogékonyságával...

Gondoljuk meg, holmi poros faluból vagy álmos kisvárosból, a gimnáziumból, ahol ateista-marxista oktatásban részesült, fölkerül egy tizennyolc éves leány vagy ifjonc az egyetemre – ahol természetesen akadémikus szellem uralkodik –, és meg akar tanulni gondolkodni: vizsla szemmel lesi az előtte járó értelmiségi nemzedéket. Hús-zuszonöt évvel előttről – és azt hiszem, előtte is, utána is sokáig, talán mindmáig – a Vajdaságban Végel László volt az, aki az írástudó etikai kötelességeire, egyáltalán a tartás mibenlétére és mikéntjére felhívta a figyelmet – a saját életminőségével meg az írásainak a tartalmával egyaránt. Voltak mások is, akik régimódián, mélabúsan-keserédesen vagy épp katonásan moralizáltak, ő azonban másként csinálta: okosan, kritikai éllel és elméletileg felvértezve átgondolta a társadalmi életünket, és változást követelt, sőt változtatott is.

Az erkölcsi állapotokat addigra minden társadalmi rétegben alaposan szétroncsolta a marxista, igazából kvázi-marxista kurzus, vagyis az egypártrendszerbeli mindennapi élet. Tizennyolc éves korára az ember tisztába jöhetett azzal, hogy hazugságban él. Az volt a

kérdés, hogy hogyan viszonyuljon ehhez. Végeltől a szívós és küzdőképes ellenállást és a szubverzív gondolkodást lehetett megtanulni, balról az ábal ellen, ésszel, szenvedéllyel, intellektuálisan tetőtől talpig felfegyverkezve, az európai értékrendet, annak újbals szárnyát követve. Ezek az eszmék a jugoszlávokon keresztül, szerb fordításban szűrődtek át hozzánk, a praxishoz pedig megvolt „háznál” az ember- s az életanyag. Végel akkoriban Belgrád és Zágráb, Ljubljana és Szarajevó felé mutatott, az ottani kulturális, művészeti és nem mindig feltűnő, a szó filozofikus értelmében véve politikai eseményekre hívta fel a figyelmünket. A mából visszatekintve néhány „tanítását” egyértelműen meg merem fogalmazni. Az első az volt, hogy légy maximálisan kritikus azokkal, akik bármily téren hatalmon vannak, magad sohaserre törekedj, és ne alkudj meg. A második az volt, hogy tanulj és gondolkodj fáradhatatlanul és befejezhetetlenül, lévén kisebbségi, elnyomott, szegény stb., még annál is többet. A szellemi erőfeszítés volt a végeli ellenállás *sine qua non*ja.

Ez a bizonyos „ellenállás” rendszerfüggő volt ugyan, ám ma már úgy látom, hogy több ennél; úgy értem, állam és kor ide vagy oda, nem vesztí morális imperatívus jellegéből. Szellemi embernek lenni, beszélni belőlem Végel tanítványa, nem azt jelenti, hogy a lámpaernyő alatt regényeket meg patinás vagy épp posztmodern filozófiákat lapozgatsz, hanem azt, hogy az uralkodó korszellemtől és lehetőleg magamagadtól is distanciát tartva, mindig az alternatívára figyelve, megkérdőjelezted a fennállót, és igyekszel fölülmúlni önmagadat – ugyan mire hallgatva? Mire való ez a nyugtalanság, mely egyúttal állhatatosság, és mégis: miért?

(Idők összecsapása) Nem véletlenül jutnak eszembe Végelről, az átlagosnál is sokkal kevésbé agresszív emberről rögtön „harcos” metaforák. És nem azért idéztem fel az emlékeimet, hogy megkerüljem a feladatot, és ne a jelen könyvről beszéljek, hanem holmi hódolatba meneküljek. Érzésem és véleményem szerint az IDŐÍRÁS, IDŐKÖZBEN, mely alcíme szerint naplójegyzeteket tartalmaz 1999–2002-ből – és tényleg nem másból áll, hamisítatlan naplóföljegyzésekből – kemény dió; jelenidejűségében idők torlódnak, gyűrődnek – ami Végel esetében annyit tesz: idők: gondolatok –

s ezeknek az időknek és gondolatoknak a szubjektuma mintegy a torlódásban, mondhatni: ítéletidőben küszködik, mint az a mesehős, aki a kardlapjával verte szét az esőt.

Végel László életében tudomásom szerint minden időszak kritikus volt, így hát nem oly meglepő az újabb krízis, inkább a mikéntje és a hogyanja. Abban az időszakban, amelyről beszéltem, Végel nem volt társtalan, a modernista, kozmopolita *jugoszláv* intellektuelek közt, legalábbis úgy vélte, otthonra talált egy félig valós, félig utópikus Jugoszláviában, és talán mi is jelentettünk neki valamit. Később, Milošević alatt a rendszer ellenfeleivel volt közös nyelve. Határozott és mindig haladó, tehát sohasem konzerválódó baloldali szemlélete mindmáig a nagyvilágba is bekapcsolta. Miután azonban semmivé foszlott a jugoszláv szellemi közeg, és a Vajdaság is megürült, a baloldaliság pedig jelenleg, ha nem tévedek, Európa-szerte elült, és nincs benne frissesség, a modernitás köztudomásúlag elfásult, „rosszul lett” (hütlén is lett önmagához), az ellenzéki közösségeknek pedig befellegzett, Végel megélte az elmagányosodás ideit. Ő, bár magánzó és a saját útját járó ember, nem polgári individualista; valahogy mindig is „együtt”, úgy értem, közösségben gondolkodott, érzékeny és fogékony volt a közörsre – a magányában is az. E könyvében tanúságot tesz a szellemi magányról, a monadikus létről, minden oldalról reflektál rá, és sok-sok változatban megfogalmazza. Véleményem szerint most is a kor szava szól belőle.

Ezt a magányt tetézi a földrajzilag konkretizálható térbeli ellehetetlenülés, gondolok itt arra, hogy Végel Újvidékje megszűnt létezni. Újvidék egy darabig olyan városnak tűnt, mely otthonul szolgálhat nyughatatlan szellemének és támpontul balos képzeletének. Mára szerb provinciává vált. Habár az ő Újvidékjét az írói képzelet és gondolat kiszínezte, az ott élő magyarság és a kultúrájuk továbbra is egy, a városból kiszoruló és erodálódó, sehova sem tartozó *urbosot* alkot. Nem a Végel utópiájával van gond, hanem a valósággal. A kirekesztéssel, egy kultúrának a világból való kiszorításával. Erről és a vajdasági magyarság szétszóratásáról is szól Végel magánya. Nincs egyedül a magánya, mondhatni.

Végelből ebben a naplóban, szinkronban, anélkül, hogy akarná, több idő beszél. A fogal-

mak, amelyeket használ, a gondolatai, az indulatai nem a folyó idő sodorta esetlegeségei, hanem összesszerűsödések, melyekben, mint a gyümölcsben a nap meg az eső, ott a múlt, és ott a jövő is. Ritka az ilyen napló: nehéz olvasmány, sűrű anyag, érett gondok. Roppant intellektuális fegyelem és figyelem, velősség – három évben több mint harminc év tapasztalata villog.

(Családi kör) A naplójegyzetek a heti tévéműsort is közlő, szerény újvidéki újságban, a *Családi Körben* jelentek meg kis adagokban. Egyvégtében olvasva őket világos, hogy ez nem krónika és nem kommentár, hanem fragmentáris formájú eszmefuttatás a *sunyi időkben* (263.) kiütkező nagy és/vagy súlyos kérdésekről és gondokról. Általában úgy vagyunk – legalábbis szerencsésebb tájakon –, hogy a közéletinek tekintett problémákat leválasztjuk a magánéletéről, kizárjuk a „családi kör”-ből, és a magunk bajával törődünk – ami így bele is tőpped a saját élet kosarába. Tehetetlenségből vagy lustaságból, cinizmusból vagy szubjektívizmusból következően, azért, mert megengedhetjük magunknak a „privatizációt”, vagy mert kényszerűen elszenvedjük, úgy érezzük, személyes problémáinknak nincs közvetlen köztük a közhöz, legalábbis az áttételek áttekinthetetlenek. Nem így Végelnél (jobb időkben sem volt így nála): az ő világában nem hasonlott meg a közös és a privát, intellektuális és morális alkata együvé forgatja a kettőt, személyes gondjaiként foglalkozik a közbajjal meg a közjóval, és a legszubjektívebb problémái nem magánjellegűek. Természetesen nyilván van egy benső mag, amelyről éppúgy sem beszél, melynek kisugárzása azonban hitelesíti a nyilvánosság előtt elmondott, ránk is tartozó gondolatokat.

Végelnél és Végelnek a politika más, mint amilyen színben ez a szféra manapság tündököl; tudniillik erkölcsi alapú gondolkodás a közös dolgainkról, és annyira érinti a személyes lelkiismeretet, amennyire mindennapi közérzetünket meghatározza a tágabb közeg. Ha belegondolunk, tetemesen meghatározza; csak valami, már észrevenni is nehéz, oly mélyre süppedt-süllyedt kétségbeesés (depri-máltság) lehet az oka annak, hogy nemigen gondolunk bele s vele. Nem vagyunk hajlandók nap mint nap ezzel a behemóttal – az alak-

talánul ránk nehezedő „aiónunkkal” – vívódní, ami érthető, ám le a kalappal, hogy Végel mégis megtette. Egy szórakoztató hetilapban.

Szerinte a politika nem kerekedhet az erkölcsi normák fölibe – bármint vélekedjék erről a korszellem –, s ő a maga részéről nem nélkülözheti, hogy szót ne emeljen, amikor ezt tapasztalja. Ebből az egész könyvből, ha mint irodalmat nézzük, a formáiból, a stílusából, érezhető a „nem nélkülözheti” feszültsége, azaz a morális imperativus valódi működése. A kemény aforisztikusság, a paradoxonok, a velősség és a töménység, az élek, a szilánkság, a gondolati csavarok – hát így valahogy furdal a lelkiismeret, és a róla hírt adó gondolat nem lágy ívű körmondatokban beszél. Az indulatokat okosságá szublimálja a reflexió, ám ennek is van határa: annyira nem „finomulhat”, hogy elmossa a különbséget, „*bűn és ártatlanság között*” (213.). A cinizmus bizonyos pontig talán élesíti az elmét, azon túl azonban barbár tompasággá válik.

A „homo moralis” stílusa nehézkes is tud lenni, meg kifinomultan elegáns is – többnyire a humor könnyít csak rajta. Végelnél nincs humor, hanem ironia van, annak is a gondolatilag kihegyezett meg a nagyon resignált fajtája. Az előbbi remek, telitalálatos paradoxonokhoz vezet, az utóbbi pedig olykor átszap lírába. Az előbbiből bőven részesít e kötet, csak legyen, aki kimazsolázza, az utóbbival azonban a szerző a „családi kör”-ben csínján bánik, miként egy szemérmes férfiú, ritkán adja ki magát. Lévén „*egy fantazmagórikus ország állampolgára, amelyben valóságos polgárháború dúl*” (215.), „*a vér és arany*” korában (257.), nem árulja el a legbensőbb – talán lágy, sérülékeny – érzelmeit még a naplójában sem.

(A magány védelmében) Végel valamit védelmez, a magánnyal oltalmaz: a szellemi tisztaságát, ami megtartja őt, hiszen erre tette fel az életét. Talán akkor, amikor rákapott a könyvre, vagy amikor a szenttamási falusi gyerek belovagolt a városba. (Olykor úgy tűnik, mintha valami titkos eskü kötné.) Minél öregebb, annál kevésbé engedhet belőle. Ellenáll annak a romlásnak is, ami együtt jár az öregedéssel. Ez a napló egy mindennapos intellektuális tornának is a lenyomata, a reflexiók képesség karbantartásáé, ami kritikai tevékenység, és a ron-

tás ellen (130.) vértéz fel, az ellenálló képességet növeli, meg a jellemet is erősíti. Elme és jellem Végelnél továbbra sem szétválasztható, nincs az a körmönfont posztmodern elmélet, ami nála ez ügyben beválna. Ebből a szempontból *lelkiismereti próza* ez a napló is (ami lehet, hogy minden művére áll): a közeg és önmaga lelkiismeret-vizsgálata összefonódik, és vége nincs.

Vége nincs, mert, úgy látszik, nincs Isten, aki őt fölmentené,* a közeg pedig egyenesen ebbe az irányba hajszolja. A „közeg” ebből a spirituális nézőpontból: a hazugságvilág. „*Boldogok azok a korok, amelyekben csak nagy hazugságok léteznek, megalázóak viszont azok, melyekben hazugság trónol a jelentéktelen apróságokban is*” – szól az egyik, szerintem remek aforizmája (egyik a száz közül); ugyanebben a feljegyzésben fejti ki, hogy ilyenkor üt az esszé órája: „*az esszéisztikus részletek órája a próza lelkiismeretét*” (26.). Roppant óvásra mutatkozhatott szükség, mert ez a napló másból sem áll, csupán – folt hátán folt – „*esszéisztikus részletek*”-ből.

Roppant óvásra a bűnös, lelkiismeret-vizsgálatra semmi hajlandóságot nem mutató, többszörösen „*háborúba ájult*” és nacionalista kómába esett Szerbiában, ahol Végelnek az írás (az ilyen marcangolós írás) jelenti a „*gátat a közélettel szemben*” (103.) – az a paradox helyzet lép fel, hogy a *Családi Kör* című hetilapban közölt közéleti napló jelenti a gátat a közélettel szemben, ami a *magányos közéleti ember* paradoxonához vezet. Ami a paradoxonokat illeti, annyi van belőlük ebben a könyvben, hogy Dunát lehetne velük rekeszteni – éppenséggel a paradoxon gondolatalkazata, valamint a paradoxitás magára vállalása az, ami elejét veszi a tunya beolvadásnak vagy az élelmes cinikosságnak, amikkel Végel mindig is szembe szállt, és nem volt az a pénz, amiért hajlandó lett volna belemenni ilyesmibe.

Az önvizsgálat nála többnyire ellenállás formájában üti fel a fejét, úgyhogy egyúttal társadalomvizsgálat is – az egyik az eleje, a másik a visszája. Hiába dünnyögi, hogy „*inkább csak magának*” körmöl, hogy csak a „*magányos tűnődéseit*” veti papírra „*remete módjára*”, „*névtelen szerzetes*” gyanánt, „*a világtól elszigetelten*”, hon-

* „...a hiányzó Isten sokkal nagyobb felelősséget ró ránk, mint a létező.” (127.)

tanul – minden mondata a külvilágról is tanúskodik, minden második mondata a társadalomról szól és felszólal. Akármit csinál, elbújik a könyvei közé, elvonul falura, kószál az utcán, és szemlélődik, mint egy fleaneur; Végel akkor is azt a sávot szólaltatja meg írás közben, ahol magán- és közsféra összeér. Üti, vágja, marja egymást – harmonikus illeszkedésre alig van már példa.

Ő akkoriban volt hon, amikor ezen a sávon járni nem volt ennyire kínos, mint manapság. A mai naplóírók épp ez a kínosság nyomasztja, s nem hagyja nyugton; a saját szociális karakterével nem tud mit kezdeni, miként a társadalom sem övele. A Végel-féle írói karakter, ez a társadalom- és önvizsgáló típus a maga sajátos nyugtalanságával, fészkelődésével és erkölcsi érzékenységével, komoly iróniájával együtt mára (nem csak Szerbiában) anakronisztikussá vált, nem kell. A könnyedebb, frivolabb, szórakoztatóbb irónia, a cinizmus, a trágár szarkazmus elkel, ám ez az (ön)ostorozós hangnem, e feddőzés, ez a sajgó rezignáció – ez a hitközeli tépelődés nincs divatban.

Végel ugyanis szabadsághegyű, azzal együtt, hogy, mint írja, már megbizonyosodott róla, hogy *sohasem lesz szabad*. „*Ez pedig több, mint politika: élethelyzetről van szó*” (39.), a legbensőbb hitről van szó, ami Végelt pályakezdése óta életeti, aminek diskurzusba hozására az újbaldali filozófia és retorika megfelelően szolgált – ám ennek kifulladásá után és az utópiák csődjével megakadt a torkán (nem csak az övé) a szabadságvágy – immár nincs is rá szó. Maradt a misztikus elvágódás meg a rezignáció lírája, a sóvárgás gnoszticizmusa, a „*lemondás és megmaradás*” eszméje. Valamint az önirónia meg az önkritika, mellyel önnön hitbéli helyzetét is számba veszi és meg-megrengeti. Kikezdi a védettséget nyújtó magányt is, a belső embert: „*A képzelet a stílus megrontója. A kételety nem gyógyít többé.*” (146.)

Küzdeni az igazságért, szembeszállni a hatalommal, fellázadni, ugyanakkor mindenben kételkedni, mégis haladni – az újbaldali mentalitást ilyesmi hajtotta, amikor úgy tűnt, hogy az értelmiségi embernek a maga közösségében van hivatása, hogy gondolkodhat a közért, a kultúrájában szükség van rá. Kiderült, hogy nincs, sem Szerbiában, sem Magyarországon. „*Elfogadom a szerep és hivatás nélküli életet*” –

mondja ki Végel (199.). Ám még a magánya is kiveti őt magából, oda sem tud bevaccolódni.

(Ki az utcára!) Végel az utcán: céltalanul kószál, idegenül csetlik-botlik, szemlélődik, figyel, és maga sem tudja, mire vár, nem ismer rá a saját városára sem, olykor bujkál, kellemes találkozása ritkán akad – ám, ha csak nem keríti teljesen a hatalmába valami titokzatos borzongás, mindig felméri a helyzetet, számot vet, a szó nem fensőséges, hanem bensőséges értelmében megítél. És ha otthon ül a laptopja előtt, gyakorta akkor is „az utcán van”, mint egy görög, vagy mint egy proletár. Már nem úgy, mint egy „hatvannyolcas” fiatalember.

Látja, hogy a városa, a valaha kozmopolitának tetsző Újvidék provincializálódott, balkanizálódott, magyarul: elszerbesedett. A Vajdaság, mely „multikulturális paradicsomnak” tetszett, pusztító közegegé válik a kisebbségek számára, ahonnan menekülnek a magyarok, vagy elszegényednek („*százezer koldus kisebbsége*”), ha nem asszimilálódnak valahogy. Jugoszlávia (vagyis Szerbia és Crna Gora), amit valaha, mint európeér ember, a legőszintebben a hazájának tekintett, a Milošević-rendszer bukása után is nacionalista állam maradt, és nem képes kimászni a kátyúból.

Látja, hogy a kisebbségi politikai *etnoelit*, ahelyett, hogy küzdene és nekiveselkedne a munkának, csak a saját előnyeit tartja szem előtt. Végel elemében van, mint egy Molière, amikor ostorozza ezt a réteget, a „*kisebbségi szakértőket*”, „*rezsimpárti kisebbségi fullajtárokat*”, „*kisebbségi szónokokat*”, „*úrhatnám neobarokk dendiket*”, „*vidéki Messiásokot*”, „*borgözös mucsai fundamentalistákat*”, az „*új kisebbségi bocskoros nemességet*”, „*a sorskeresztet cipelő, buzgómócsing realpolitikusat*”, „*bácskai Pató Pálokat*” – és sorrolhatnám, nem fárad bele ennek a típusnak a kifigurázásába, remélhetőleg a *Családi Kör* olvasóinak öröme.* Felelőtlennek tartja ezeket a kisebbségi politikusokat, akik nem végzik a vállalt kötelességüket, amiért fizetik őket, ízlésük pedig elmaradott, álnemzeti, provinciális. Egyszóval (Végel csípős politikai aforizmái közül mutatóba): „*Minél sikeresebbek a ki-*

* „...*le kell mondani arról az illúzióról, hogy aki a kisebbségi érdekekre hivatkozik, az egyben a legtisztább erkölcsi megfontolásból teszi ezt.*” (144.)

sebbségi vezetők, annál inkább fogatkoznak a magyarok.” (209.)

Meghökentő, hogy miközben egyesek „Kisebbségi Kánaánt” (260.) festegetnek, ő nem állal „csendes holocaustot” (93.) és „kisebbségi magyar exodust” (261.) emlegetni. „Az igazi poszt-szocialista páriák a nemzeti kisebbségek lettek” (197.), szögezi le. A *minoritizmusban* Végel megtalálta azt az eszmét, melynek szemszögéből újra kell gondolni Európát (111.), mely kihegyezi a pennáját, ami „a köz asztalára” kívánczik, szolidaritásra szólít fel, és harcra hív az elnyomás ellen. Megint kiszúrta azt az eszmét, melynek a legkevesebb a híve, nemcsak Szerbia és Montenegróban. De ott kiváltképp kevés, olyan pedig, aki tényleg a szívére veszi, talán csak egy van.

Jól látja azt is Végel, hogy a forradalomnak kikiáltott 2000. október 5-i jugoszláviai fordulat csupán Milošević bukásához vezetett, a rendszer viszont alapvetően nem változott meg. Garnitúraváltás történt, új elit lépett színre, melynek „demokratikus nacionalizmusa” fából vaskariká. Valahonnan ismerős motívumok merülnek fel a naplójegyzetekben: mindenki új életrajzot ír, az elmúlt rendszerben mindenki ellenálló vagy áldozat volt, mindenki csak túrt és szenvedett... „Bár megváltoztak a politikai eszközök, részben változott a politikai elit is, de az alapvető eszmék alig változtak.” (164.) Mindez arra vall, hogy a miloševići diktatúra valóban „népszavazásos diktatúra” volt. A szerbek a tranzíció során nem mutattak készséget arra, hogy szembenézzenek a közelmúlttal, a bűnökkel, melyeket elkövettek, vagy az áldásukat adták rájuk, nem érzik sem a tanúsodás, sem a megbánás szükségességét, nincs erejük szakítani a múlttal. A múlt cinkosai egyúttal a hatalom cinkosai. „Itt mindig a másik a bűnös.” (126.)

(Halogatott bűnvallás) A „bűnvallás”, „bűnvallomás” szavakat, lám, az új kiadású akadémiai ÉRTELMEZŐ SZÓTÁR sem tartalmazza. Pedig a zsidó-keresztény szemlélet egyik kulcsfogalma ez; Karl Jaspers 1946-ban *DIE SCHULDFRAGE* című előadásaiban kiemeli a vallási kontextusból, és az egyetemes emberi etikai dimenzióban értelmezi, miközben nem hagyja filozófiai általánosság gyanánt elúszni, hanem a konkrét német helyzetre vonatkoztatja, ugyanakkor egyéni szintre helyezi. Végel, aki-

nek legszemélyesebb reflexe a folytonos erkölcsi számadás (s Jaspershez hasonlóan bevégezhetetlennek érzi), a kifejezetten vallási kontextust szintúgy nélkülözvén, az újabb háború után nem kerül el a bűnkérdést. Elsősorban a háborús bűnök ténykérdését, amivel kapcsolatban az egyéni és kollektív szembenézés, vállalás – szóval a bűnvallás – hiányát kénytelen megállapítani: „Tegyük úgy, mintha nem lettek volna háborús bűnök, nem lettek volna tömegsírok. Az egyén továbbra is többes számban gondolkodik, személyesen majdnem senki sem néz magába, az utóbbi ötvenöt évben senki sem küzdött meg saját személyes múltjával, akkor pedig a nemzetével sem képes szembenézni.” (126.) A végeli diagnózis az egyéni és a kollektív bűnösség összegabalyodása, aminek – ennek a szörnyű csomósodásnak – a történelme és a történetei egyaránt a szőnyeg alá lettek söpörve. A rémtettek sorát, MacIntyre szavával, „erkölcsi katasztrófafolyamat” követi – Végel naplókönyve erről is tanúskodik. Ritka az, hogy a *Családi Körben* kifakadna, azt hiszem, mégis az erkölcsi felháborodás és az egzisztenciális elborzadás hevíti őt ezekben az esztendőkből: „Utálatos! Ez az alakoskodás utálatos. Mintha több mint egy évtized alatt nem történt volna annyi gonoszság ezen a tájon. Ez nem az új születése, hanem a régi újjászületése.” (52.)

A bűnökkel való szembenézés, sőt a számadásra való bárminemű készség és felkészülés hiánya a szerbeknél minden szinten tapasztalható, és minden társadalmi rétegben. A feledés orvossága nyilvánvalóan csak tüneti kezelés, mint ezt Szerbia jelene is mutatja. „Miközben az egyik hazugságból kiténtorodtak, belezuhan-tak a másikba.” (193.) Végel is úgy látja, hogy a góc a nacionalizmus, melynek nemcsak a véréngőzős, hanem az álnok, „pillenyakkendős” fajtája is gonosz, sőt a Milošević után divatba jött „újpatrióta” változata is az.

Vajon a posztmodernizmus mint európai korszellem ellenerőt képvisel-e? Végel, bár „megrögzött európainak” mondja magát, nemmel válaszol. A játék a szavakkal, amit a finomkodó, neofrivól, konzolidált, sznob, széplelkű, szervilis (és még sorolhatnám Végel jelzőit!) „selyemfiúk” űznek, szellemeskedve ironizál az „örök emberin”, miközben az asztal alatt valami „cinkoskodás” folyik (ez utóbbi Végelnél nagyon negatív fogalom). A hatalommal? A pénzzel? Az ördöggel? Tán maguk sem tudják

(de teszik), nem is kérdeznek ilyen rosszakat; Végel, aki viszont éles szemmel figyeli a kacérkodásokat, a megalkuvást (ez egy másik sötét fogalom nála), a képmutatás és a hatalmi „veszedelmes viszonyok” játékeit, azt gyanítja, hogy „egy nemzedék titkolja, hogyan vélekedik a korról, amelyben él” (129.). Mi több, úgy látja, hogy „Európa immár nem kíván a XX. századdal szembesülni, jobbnak tartja mielőbb elfelejteni” (138.). Az átható tekintetű megfigyelő, „az utolsó kellemetlen tanú” (117.) szemében az európai szlogenek, mint a multikulturalizmus, a tolerancia, a pluralizmus stb., divatos és üres intellektuális közhelyeknek tűnnek, sőt annak is bizonyulnak. (Az újmódi szerbiai politikus – legyen akár magyar – mindent aláír neked!) Másrészt azonban az apolitikusság, az ideológiai semlegesség is megvetendő: „a szemlesekét még a pokolba sem fogadják be” (31.), aki finnyásan elfordul, az inkább nyápic gyáva.

Nem mintha Végel megvetéssel tekintene a világra, vagy undorral, nem; még mindig, bár fanyarul, kíváncsi, és megértő is (épp ezért képes felháborodni). Az alapvető szolidaritás szálait nem vágja el – ami valószínűleg bármi etika feltétele. Az utóbbi időben azonban nem az értelmiséggel szimpatizál, derekasságra sokkal inkább a nép körében bukkan. Ki törődik az egyszerű emberrel, a szegényekkel, a számkivetettekkel, a hontalanokkal? A kisebbségekkel, a népi nyomorral meg a barbarizálódással? „A szociális érzékenység majdnem kivészett”, állapítja meg. Valamint – nota bene! –: „szóra annak lett joga, aki nem élt a kínban, fájdalomban és megaláztatásban” (125.).

És Végel saját „bűnvallomása”? Honnan vegyük a „bűnös” szó eredendő, egzisztenciális értelmének kritériumát? – kérdezte egyszer Heidegger. Onnan, hogy ez a „bűnös” az „(én) vagyok” állítmányaként merül fel.* Végel László írásművei végül is e körül forognak, ezért az esszépróza a legsajátabb műfaja, közelebbről: a lelkiismereti próza. A saját értelmiségi életének nyugvópontja nem jutó, konfesszionális hánytorgatása, a reflexiók reflektálása, az áras mint folyamatos számvetés, mégpedig sohasem a fürdőszobátükör előtt,

tehát nem privatizálódva, hanem a nagy szellemi mozgótükörrel szemközt – amit Végel folyton „lát” –, mindig intellektuálisan (szuperegóból), de sohasem értelemmentesen – az ő írói munkássága az erkölcsi imperatívus sajátos működtetése. „Bizonyára az öregség nem biztat sok reménnyel, éppen ezért újra tanulhatnánk keresni az igazságot, hogy utolsó mondataink is ugyanolyan tisztán csengjenek, mint az első.” (82.) Tisztában van azzal, hogy az igazságkereső értelmiségit a hazugságoktól nem könnyen elválasztható illúziók, az (ön)ámítások, a becsapódások, a rögeszmék, a dogmák, a hiszékenység és a nihilizmus éppúgy fenyegetik, mint az eltunyulás, az elfáradás és a megalkuvás, az árulás. „Még ma sem vagyok biztos abban, hogy minden dogmától megszabadultam” (71.), írja 2000-ben, ötvenkilenc évesen, a tizenötödik könyvében. „Az utópia és a remény sokszor elhomályosította a tekintetem, és megtévesztően hatott rám.” (44.) A mottóban idézett öngyótró kérdés egyébként a saját szüleire vonatkozik, akik egyszerű falusi emberek voltak, és nem szavakkal keresték a kenyerüket és az igazságot. A csendjükben nagyon is mertek tudni. Végel lokalizálhatatlan honvágya talán az olyasfajta evidenciára sóvárog...

A töméntelen gondolat, a tömény aforizmák, nem könnyű parabolák, viták és vélemények közt üdítően hatnak azok az érzékletesebb részletek, melyekben Végel „csak” tűnődik. A természetről, falu- vagy városképekről, egyszerű emberekről, a benyomásairól ír, belefeleledkezvén az életbe, vagy, nagy ritkán, a magán-önmagáról ejt szót, kicsit lenyugodva. Ilyenkor mintha meglegyintene az a kegyelem, amiről egy helyütt így gondolkodik: „Meglepődöm, hogy milyen jól el tudom viselni az idegenség érzését. Belekezek egy történetbe, amelyet a társaságban úgysem értenek, én pedig félszegen megrekedek a történet közepén. Ugyanis tisztában vagyok azzal, hogy nem is kell megérteniük. Maradok tehát a saját történetembe bezárva, miközben megfordul a fejemben a kérdés, hogy a felesleges ember élete csak a büntudatot vagy pedig ezen túl még a kegyelmi állapotot is feltételezi.” (290.) Igen, biztos, hogy az utóbbit is, ami azonban kitér a reflexió elől. Az említett „saját történet” titkos pillanataiban fénylik fel – elvéve ebben a könyvben is –, mely történet remélhetőleg mégsem marad félbe.

* „Woher nehmen wir aber das Kriterium für den ursprünglichen existenzialen Sinn des »schuldig«? Daraus, daß dieses »schuldig« als Prädikat des »ich bin« auftaucht.”

KÉSZ A LETÁR

Végel László: *Hontalan esszék*

Jelenkor, Pécs, 2003. 320 oldal, 2200 Ft

„A monológ a hontalanok műfaja, és mindig azok előtt mondjuk el, akik nem értik mondanivalónkat.” (174.) Így Végel, kötete harminckilenc monológjának egyikében.

Ebben a mondatban ritka tömörséggel áll előttünk esszéisztikájának lényege. Értetlenség, hontalanság, monológ – ezek a kulcsszavai.

Értetlenség

„Az egyik sejt valamit rólad, a másik tud is egyet-mást, de arra már nem vállalkoznak, hogy legfontosabb rejtélyeidet kinyomozzák, hogy összeállítsák azokat a mozaikkockákat, amelyekből kultúrád, életed egésze összeáll. Őszintén bevallják, túlteng benned az ismeretlen anyag, jel. Természetes önzéssel csak az érdekli őket, ami hozzájuk hasonlíthat, az ismerttet kívánják nyugtáznai, a másság nem lelkesíti őket. A beszélgetés így hát udvarias, az igazi szellemi párbeszéd azonban nagyon nehéz. Ingerülten válaszolsz, amikor valamiféle egzotikus lényt keresnek benned, például a nemzetiségi sors szakemberét, aki egész életét erre az egy kalandra tette fel, a búzamezők és az akácfák misztikusát, vagyis a bácskai elkötelezettséget, amellyel hűségesen és alázatosan szolgálod szűkebb környezetet szóval el nem mondható és titokzatos érdekeit. Minél nehezebben skatulyázhatnak be, annál értelmetlenebbül méregetnek, annál idegenebb leszel szemükben.” (66.)

Ingerültségre ugyan nem emlékszem, de nekem is az az első élményem Végel Lászlóról vagy három évtizeddel ezelőtről, hogy szelíden magyarózta anyaországi hallgatóinak: a jugoszláviai magyar nemzetiség helyzetét nem lehet junktimba hozni a romániai vagy szlovákiai állapotokkal, az onnan vett tapasztalatokat nem lehet rájuk alkalmazni.

Ilyen és hasonló szelíd magyarózkodással telt az élete. Az ilyesmi nekünk sem ismeretlen. A 70-es, 80-as években Magyarországra látogattak az ügyünkkel – a demokratikus ellenzék ügyével – rokonszenvező nyugatiak. Tájékoztódtak, együtt éreztek, meg is szerettek bennünket, s csak lassan derült ki, hogy preformált elképzeléseiket szerették visszahallani tőlünk. De úgy látszik, mi is ilyen szórokozott szolidaritással látogattunk a Délvidékre. Az ottani független értelmiségi „szavait – írja

Végel – csak akkor értik meg, ha valamit reprodukál, utánoz. A legnagyobb elismerést akkor érdemli ki, ha visszhang lesz”. (127.)

Hontalanság

Mi az, ami Végel hangjában elüt nemzedékének más tájakon eszmélődő tagjaitól? E kérdésre fogalma szerint valamifajta identitásnak kell a válasznak lennie, de milyen mélységesen jellemző, hogy már a nyelvtani alak is egy darab történelem, amikor az író identitását fosztóképzővel fejezi ki. A hontalanságról van szó.

Rendkívül gazdag fogalom ez Végel szótárában, korántsem csak a veszteség megfelelője. A hontalan nem föltétlenül földönfutó; mély értelmű paradoxona szerint lehet(ne) például lokálpatrióta.

A hontalan kivetett nemzetének, etnikumának, nyelvének kollektív elbeszéléséből. De máris pontosabban kell fogalmazni: nem született bele. Ez a hátrány előnyére is válhatna: „száműzetésre íteltetik, tehát megőrzi józan eszét és személyes autonómiáját...”. (155.) A kisebbségnek, amely államához és anyaországához képest is más, lehet (lehetett) utópikus töltete, mint a régió közvetítőjének – új, polgárosuló, polgárosító, hidat létesítő zsidóságának –, vagy mint a – Végel szavával – heterokozmosz peremvidéki letéteményesének. „A földalatti Közép-Kelet-Európa közel áll a kisebbségek utópiájához.” (82.) „Ha az összeméri nosztalgia valamilyen valóság érzék, akkor a kisebbségi ember ennek az érzésnek a legutolsó misztikusa.” (39.)

A kollektív nemzeti elbeszélésből való kiszakítottág új alapítást jelent. Végelnek történetesen szűkebb köréből is ki kellett szakadnia. Ahhoz, hogy – első generációs – értelmiségi lehessen, el kellett hagynia szülőfaluját, a vajdasági Szenttamást. Így lett újvidéki – újvidéki lokálpatrióta, esszéiben, regényeiben a város költője. „Újvidék egy óriási katalánra emlékeztetett; boszniai, Crna Gora-i, szerbiai nemzedéktársaim ugyanazzal a zavarral és szívóssággal kapaszkodtak belé, mint én. Mindannyian »gyökérteleknek« voltunk, és egy csapásra akartunk városalakókká lenni... Kalandorok és félénk jövevények...” (143.)

Újvidék mint valahai új alapítás is fontos és jelképes Végel László számára. Nem véletlenül emlegeti, hogy nevét történelmünk egyik legnagyobb királya, Mária Terézia adta. Neveztessek Neoplantának, s fordítsa ki-ki a maga nyelvére: Újvidék, Neusatz, Novi Sad.

A hontalanság utópisztikus energiáját Jugoszlávia kataklizmája megsemmisítette. Újvidék a Belgrádból, Budapestről, Zágrábból, Ljubljánából, Berlinből, Rómából és Párizsból, valamint az Adriai-tenger partjairól érkező ösztönzések eredőjéből Belgrád provinciális elővárosává vált. Végel meditációinak eleve is meglévő elégikus hangneme fölerősödött.

Monológ

Esszéi elvárszerű monológok. Nem akar a látogató elvárásainak megfelelni. Különben is, mint mélabúsan megjegyzi, „*a leghitelesebb kisebbségi az, aki már nem is kisebbségi, hanem valamelyik pesti »kisebbségi skanzen« lakója, vagyis foglalkozásszerűen képviseli a kisebbséget*”. (159.) De ugyanakkor nem űz kultuszt individuális különútjából. Van a hangjában, mondandójában valami kollektív elem, a nemzetiségé, a nemzedéké, a jugoszláv progresszióé, a közép-kelet-európai, sőt összeurópai – amint nevezi – „*apokrif baloldale*”. Az, hogy ezt a keveréket rajta kívül ma jószerivel senki sem képviseli, és az, hogy ezt ő világosan felismeri, individualizálja a hangját, anélkül, hogy frusztráció, görcs, gőg torzítaná. Ezek helyett az önkimagyarázás elégikus lírai szenvedélye talál formát esszéiben.

Föl lehet tenni a kérdést, miért kerüli el Végel László ezeket az ismerős csapdákat. Bizonyára tehetsége, ép moralitása, szerény öntudata, józan kedélye óvja. Monológjai önmagyarázatok, de nem egocentrikusak. A HONTALAN ESSZÉK mindenekelőtt helyekről mesélnek mint az élet formáiról: Belgrádról, Berlinről, Szlovéniáról, Budapestről s mindenekelőtt hús szép kisesszében Újvidékről.

De van még egy különös motívuma annak, hogy a nosztalgia, az illúzióvesztés, az elmagányosodás által nem bicsaklik meg a hangja, s nem sodródik vakmerő hisztériába. Az íráskönyv jellemzésének van egy gyakran – talán leg-sűrűbben – visszatérő jelzője, a *félénk*. Ezért különösen becsülöm és tisztetem Végel Lászlót, az embert, Végel Lászlót, az író. Aki nem fél, könnyen bátor. Elmondhatná – de nem mondja, mert ennél is szerényebb – József Attilával: „*Ha féltem is, a helyemet megálltam.*”

Kész a leltár. Végel összegyűjtötte ebben a kötetben esszéisztikájának legjavát.

Radnóti Sándor

A MÁSIK KÉP

Láng Zsolt: *A tűz és a víz állatai*
Jelenkor, Pécs, 2003. 408 oldal, 2900 Ft

Amikor az elbeszélő Eremie atya a faluból a klostorba felhallatszó zajok között a tehénbölgés és kiáltozás mellett a gépek zúgását is említi (14.), az olvasó még csak hümmög egyet, féltve a regény indításában felidézett világ csábító időtlenségét; aztán amikor a test templomának emlegetése és a mesebeli fattyúhal megjelenése között azt olvassuk, hogy Eremie a buszpályaudvar felé indul (18.), majd a villanydróton üldögélő fecskékről beszél (19.), már biztosak lehetünk benne, hogy reménykedésünk hiábavaló: a regény világának különösségét, másságát, varázslatosságát ezúttal nem lehet majd a történelmi kor másságának révén naturalizálni, ellentétben Láng Zsolt trilógiájának első darabjával, AZ ÉG MADARAI című regénnyel, amely az Erdélyi Fejedelemség viharos történelmét idézi fel. A TŰZ ÉS A VÍZ ÁLLATAI tehát nem történelmi regény, s ezen az sem változtat, hogy a szövegnek majdnem egyharmada a XVI. századi Európában játszódik, Despotés moldvai fejedelem sorsát követelő regényként is olvasható, néhány szövetszerű utaláson, visszatérő néven – például Xénia – és a bestiárium-álszerkezeten kívül nincs köze AZ ÉG MADARAI-hoz).

A történelmi részek státusa két alapvető módon különbözik a korábbi regénytől: egyrészt a szövegben belül a történelmi részek az elbeszélő Eremie atya varázslatos látomásaként, a tűz angyalának kegyéből jelennek meg (nagyjából úgy, ahogy a SÁTÁNI VERSEK-ben a vitatott, Dzsahílíja városában játszódó részek az egyik főszereplő lázálmainak termékei), vagyis nem az elsődleges elbeszélői szinten találhatók; másrészt pedig azért – s ez a különbség a regény befogadásának mikéntjét változtatja meg jelentősen –, mert a XVI. századi Moldvai Fejedelemség történetét – ellentétben Erdélyével – *nekünk*, a magyarul írott regény magyarországi olvasóinak nem illik ismernünk, s így a regényben szereplő történelmi események és személyek valóságstátusához eleve másként viszonyulunk, boldog tudatlanságban olvasva a történetet.

A történelem mint probléma mindazonáltal

ebben a regényben is jelen van: Eremie helyenként történetfilozófiai fejtegetésekbe bocsátkozik, megkülönböztetve saját – apokrif – változatát Despotes fejedelem életének hivatalos változatától, Pasqua Venedi, más néven Peppe mester „szép, olajozott, hideg és gondtalan” (144.) krónikájától, amely Eremie számára „a történelem szokásos mintázatát” (145.), valamint ennek „elbizakodottságát és fölényét” (230.) képviseli. Az elbizakodottság elsősorban episztemológiai természetű: a hagyományos történetírás „hideg leltára” (145.) ugyanis – véli Eremie – ésszerűséget és rendet feltételez az események láncolatában, s beszámolóját alárendeli e rendképzetnek. Nos, efféle elbizakodottsággal Eremie atya mint historiográfus aligha vádolható: elbeszélésében egyrészt a szereplők – s ebben Az Ég Madarai logikájára ismerhetünk – megmagyarázatlan kvantumugrásokkal találják magukat itt vagy ott („én sem tudnék arra válaszolni, mitől marad ki egy-egy esemény a történet láncolatából” [308.]), másrészt a szöveg az események okozatiságába gyakran beiktat valami mágikus elemet, többnyire a bestiárium valamelyik lakója által megtestesítve. Tipikusnak mondható a történelmi betét kezdő jelenete, amely Despotes kivégzésének és feldarabolásának pillanatot idézi fel: az eleve a tűz angyala által lehetővé tett látomásként megjelenő eseménysorba az elbeszélő rögtön beiktat két apokrif – „mesés” – elemet, a Despotes testét elhagyó tűzféreg motívumát és az évek óta a kőfalon üldögélő szerzetes alakját (143–144.), valamint önmagát, „aki ott lihegtem a féreg nyomában, magam is valamiféle tekinthetéként” (144.). Érdekes módon a tekintetként jelen lévő elbeszélő motívuma a hitelesség kritériumát iktatja be – vagy illeszti vissza – a hagyományos és az Eremie-féle történelemszemlélet megkülönböztetésébe: amennyiben a történetírás tárgya az elmúlt korok embereinek élete, úgy hitelességre csak akkor tarthat számot, ha belülről képes látni tárgyát, vagyis ha eleve van valami közös benne és krónikája tárgyában (229.). Eremie atya szinte saját alteregóját teremti meg Despotes vajda alakjában: egy küldetéstudattal megvert, de saját küldetésének természetével tisztába jönni képtelen, önmaga testiségének tényével örökösen birkózó, a női természettől egyszerre viszolygó és az után vágyódó figurát, akinek

„történelmi” ténykedése teljesen háttérbe szorul lelki vívódásai és látomásai mögött.

Mindez egyben azt is jelenti, hogy a regény tanúsága szerint nemcsak a történelem mozgatórugói mögé helyeződik a mágikus mellett egy lélektani indítékrendszer is – a Moldvai Fejedelemség protestantizálására, a török elleni európai összefogásra tett kísérletek, valamint a dákoromán elmélet kiötlése mögött Despotes lelki-szexuális traumái sejtethők –, hanem a történetírás és -felidézése aktuása mögött is hasonló lélektani okok rejlenek. Vagyis ami egyik oldalról lehetetlenné teszi a történelmi folyamatok pontos leírását – a szereplők belső világának előtérbe helyezése –, az a másik oldalról váratlanul visszaállítja a hitelesség lehetőségét, természetesen csak a látomásos indíttatású – avagy diltheyi módon pszichologizáló – történetírás számára. Vagyis csak azt vagyunk képesek látni, csak arról tudunk hitelesen számot adni, ami mi magunk vagyunk.

Mindebből az is következik, hogy a történelmi szál az elbeszélés logikai és ontológiai szinteződésében alárendelődik a regény elsődleges cselekményének és valóságstípusának, vagyis Eremie atya én- és önkeresésének. Amennyire a fragmentált eseménysorból ki lehet következtetni – nem könnyíti meg a helyzetet, hogy a mai, XX. századi események valóságstátusa sem egyértelmű –, miután Eremiét és félkegyelmű nővérét nagyon korán magára hagyta siketnéma anyjuk, egy darabig alkoholistá, halászatból élő apjukkal éltek, az ő halála után a lány elmeegógyintézetbe került, Eremie pedig ortodox iskolába, szemináriumba, majd a moldovicai kolostorba. Egy ponton az elhivatottságával, saját testiségével és szexuális vágyaival viaskodó Eremie elhagyja a kolostort, és útra kel. A cselekmény alapját szolgáltató út célja rejtélyes: az önmegismerés mellett többszörös keresés is, hiszen Eremie keresi anyját, a kolostorban megpillantott városi lányt és a metafizikai értelemben vett valóságot, igazságot, titkot. A regény véteje nézetem szerint elsősorban metafizikai természetű, de a szöveg – szerencsére – mindvégig megkettőzi a metafizikai és misztikus tétet azzal, hogy a keresést erőteljesen pszichologizálja is.

Eremie küldetése már a küldetés megfogalmazódásának pillanatában is legalább kétszeres. Egyrészt a könyvtárban a porfelhőből ki-

rajzoló Dariosz atya indítja útjára a metafizikai és misztikus keresést, így intvén Eremiét: „A való világ létezik, csakhogy a földi halandók hamis képét látják. Te ne törődj velük, bármelyik minutumban megláthatják az igazit. Csak követezzék be az a minutum, gyermekem! Segítsd! Meg kell találnod az érintések láncolatát, az majd elvezet a forrásig. A világ gyönyörűséges képének hajléka van benned, letéteményese vagy az igaz világnak.” (21.) A látható világ tehát valóban torz, de valahol van egy másik képe is: „Íme keresd meg a másik képet, ez volt felemelő megbízatásom” (22.). A küldetéses másik, a fentel merőben ellentétes kiindulópontja Eremiének elmebeteg nővérénél az intézetben tett két látogatása: egyrészt nővére írja a homokba Kolozsvár nevét, amikor Eremie anyjuk hollétéről faggatja (anyja elvesztése után ez a test táplálta és tartotta életben, valamiféle állati melegséggel), másrészt az ő mezelen testének látványa indítja el a keresést: „Nővérem, anyám méhének megnyitója elvakított, hogy megnyissa látásomat.” (30.)

A két keresésben már ekkor közös a látás, a kép metaforikájának középpontba állítása: mondhatjuk, hogy a két keresés a kép és a test kétféle, ellentétes felfogásából indul ki, s ekként a keresés voltaképpen belső pszichodráma, a test, a megtestesülés kétféle felfogása közötti küzdelem.

A test és a kép fogalma a regényben mindvégig elválaszthatatlanul összefügg egymással: a kép egyrészt misztikus értelemben szerepel, másrészt viszont elválaszthatatlan a vizualitástól, a látható világtól s az ember látható alakjától, vagyis testétől, többek közt azért, mert a másik, valódi világ – avagy a világ másik, valódi képe – megpillantásához először a látó átváltozására van szükség. Ahogy Pavel Florenszkij fogalmaz – néhány mondata majdnem szó szerint felbukkan a regényben –, a dolgok alakja és szellemi arculata („a látvány mögül előlépő valóság” [41.]) azok előtt válik láthatóvá, akik maguk is láttatják önnönmagukban öseredeti aromásukat, Isten képét, azaz görögül ideáját; a létező ideát azok fogják föl tekintetükkel, akiken magukon is átfénylik az idea. Florenszkij szerint Isten képe nem hasonlatosságot jelent: Isten képe valami aktuális, Isten ontológiai adománya, amely minden egyes ember létezésének szellemi alapja (felidézve Matej atyát: „A világ gyönyörűséges ké-

pének hajléka van benned”); ettől különbözik az Istenhez való hasonlatosság képze, amely potencia (szerkezetében Arisztotelész entelechiafogalmára emlékeztet), a bennünk rejlő, tökéletesedésre való képesség, az erő, mellyel a személyiséget Isten képére alakíthatjuk. Ahogy a regényben a testi valóságában már nem is látható szent életű Axinte remete fogalmaz: „Isten eikónjai vagyunk” (74.), és keresésünk abból áll, hogy önnön ikonikusságunk látható képét, a testet, megtisztítsuk az akarattól, és eljussunk az akarat nélküli „másik testhez” vagy másik testbe (74.). Vagyis, mivel a regényvilág törvénye szerint csak azt láthatom, ami én magam is vagyok, ha a valóság igaz képét akarom látni, akkor előbb nekem magamnak is ki kell bontanom a bennem rejtőző potenciát.

A test és a kép fogalma az *ikon* fogalmában találkozhat egymással. „Az *ikon* nem festmény” – mondja Matej atya, az öreg remete Eremiének, Florenszkij több meghatározását felidézve, és egyben Láng Zsolt regényének olvasásához is valamiféle kulcsot adva: az ikon és ikonszerűség ugyanis nemcsak a regényvilágon belüli metaforák, hanem az önmetaforákat egyébként is sokszorozó regény önmagáról is beszél általuk. Az ikon – Florenszkij összefoglalóját követem – nem „kép” a szó „ábrázolás” értelmében: nem rajta vagy benne van, nem képmás, hanem valóban az, amit látunk, égi látomás, amely feltárja a tudat számára az érzékfölötti világot. Az ikonfestő nem alkotja meg a képen szereplő istenalakokat vagy szenteket, hanem mintegy elhúz egy függőnyt, hogy láthatóvá tehesse őket, élénk tár egy minden subjektivitást nélkülöző látomást. Láng Zsolt regényét talán ikonosztázhhoz lehetne hasonlítani; nem abban az értelemben – legalábbis úgy vélem, nem abban az értelemben –, hogy szakrális művészetről volna szó (az ikonosztáz az ortodox templomban a kívülálló számára megközelíthetetlen oltár, vagyis a láthatatlan Isten leválasztása és láthatóvá tétele), hanem poétikai tekintetben, méghozzá több szempontból is. Egyrészt mert az ikonosztáz a látható és a láthatatlan között húzódo határ, s A TŰZ ÉS A VÍZ ÁLLATAI szerintem ugyanitt helyezi el önmagát, másrészt mert Láng regénye az ikonikussággal arra is utal, hogy nem az ábrázoláselvű nyelvhasználatot követi, hanem másrészt pedig azért, mert a szöveg szerkeze-

te a meghatározó kereséslógika ellenére sem mondható a cselekmény által meghatározottnak, hanem sokkal inkább tablók gazdag és sűrű motívikus szálakkal összekapcsolt egymásutánja, amelyben az olvasó mindaddig csak igen nehezen igazodik el, amíg nem sikerült azonosítani azokat az idősíkokat, ahonnan a képek, alakok és anekdoták származnak: a gyerekkor képei, a klastromi élet képei (számomra ezek a regény legemlékezetesebb és legszebb részei), az utazás pillanatai (sokáig úgy tűnik, ez az elbeszélő történet alapszintje) és Eremie városi életének morzsái, de úgy, hogy az egyes idősíkokon belüli történések sem kronologikusan, hanem az asszociációs logika szerint követik egymást. Ekként az egyes epizódok nem kapják meg helyüket egy őket egymáshoz képest elhelyező, önmaga megnyugtató rendjébe illesztő elbeszélésben, s következőképpen a történet nagyjából rekonstruálható logikáját felírja az írástörténet, az írásban kibontakozó motívumok és szavak által létrehozott logika, amely tehát már nem képként, hanem írásként, rébuszként kezeli a megnevezett tárgyakat és elhangzó szavakat.

Az egyes időszintek közötti átmeneteket, átzuhanásokat a szövegben a bestiárium lakói, az előző Láng Zsolt-regényben idézett Borgesre utalva, a képzelt lények (például a bagolyhal vagy a tűz angyala) teszik lehetővé, illetve az íráslogika felsőbbiségét elfogadva inkább úgy fogalmazhatnánk, hogy a képzelt lények galériája az átmenetek íráseseménye által kitermelt figuratív többlet, tisztán írásesemény, allegória, amelynek semmiféle referenciális vonatkozása nincs (a regény egyik legkitűnőbb része a csupa képzelt lények otthont adó állatkertbe tett látogatásfantázia [84–90.]). Az „állatok” a cselekményt tekintve valójában feleslegesek, mindig olyasmit neveznek meg allegorikusan, ami nélkülük is létezik (a tűzféreg például a szokásos metaforával „élet lángjának” nevezett dolog neve); tekintetek, amelyek sajátos fénytörésbe helyezik a világot, okoknak látszanak, miközben következmények, és következményeknek, miközben okok. A képzelt lények szintje – a címbeili bestiárium – a szöveg figuratív rátétje vagy kiválasztása (mint egy belső elválasztású mirigyé), amely néha beépül a cselekmény látszólagos okozati láncába („az asszony, akiben a tűzféreg feles száma ezt

az örült viselkedést okozta” [194.]; Vaszilika rohamait a „majomkirály” okozza [8.]), s ekként önreflexív szinten valóban igaz az, amit Eremie mond róluk: „Az állatok a teremtés eikon legeménonjai. Vagyis tisztán képviselnek valamit, amit máshol hiába keres a szemünk.” (105.) Láthatóvá tesznek valamit, az íráslogika működését, a referencialitás felülíródását, vagyis olyasvalamit, ami nem ők maguk, de nélkülük láthatatlan maradna. Ha a szöveget testként fogjuk fel – s erre a metaforizálásra a szöveg is bátorít –, akkor A TŰZ ÉS A VÍZ ÁLLATAI-nak olvasását a regényben hosszasan leírt anatómialeckehez hasonlíthatjuk: a testben van elrejtve a teremtés titka, de az akkor még Vazulnak nevezett Despotés hiába keresi a titkot *valahol*, a test valamely meghatározható pontján, például a szív rejtett kamrájában (266.): a titok nem valahol van, hanem az egészen elrejtve, egyszerre láthatóan és láthatatlanul, illetve csak olyasmi tetheti láthatóvá, ami nem önmaga, amit hozzáadunk a testhez/szöveghez, s ami voltaképpen a fantázia szüleménye.

A szöveg – nem a cselekmény – logikájának alapját ekként nem az elbeszélő események szolgáltatják – amelyeknek sorrendje elvileg visszakövetkeztethető volna –, hanem a dimenziók közötti átmenetek íráseseményei. A cselekményben Eremie otthont keresi, a tiszta valóságot vagy annak tiszta képét, de úgy, hogy nem tudja, hol van az, amit keres; akárhol van éppen, „*volt mellette, vagy a háttérben egy másik [hely], ami otthonosabb volt*” (371.). Útja olyan út, amely maga hozza létre saját végpontját, olyan keresés, amely sikeres célba érkezésének pillanatában teremti meg saját célját, amely viszont ebből a pillanatból visszakéntve már mindig létezett, hisz épp e végpont keresésére indult útjára az utazó. Noha a szöveg többször és többféleképpen felveti a keresés metafizikus, misztikus és lélektani értelmezésének lehetőségét, e végpontot kizárólag az elbeszélésben nyilvánítja megtaláltnak vagy elnyertnek: „*Am találtam egy országot, óh, egy új országot, ahol otthon lettem. Az elbeszélés országát, mert miközben mesélhettem neked, megszületett ez az ország.*” (372.) Maga az elbeszélés, a történet olyasmi, ami láthatóvá tesz valami mást, ami nem önmaga, de ami másféleképpen nem válna láthatóvá, nem volna létezésbe hozható.

A másik világra való átmenet misztikus ír-

tusa ekként némileg profanizálódik, hiszen itt a láthatóvá tett, létezésbe emelt másik világ a múlt világa, a személyes múlt és a személyes világának és patológiájának alárendelt történelmi múlté (ezen a ponton még az emlékezetet misztikus képességként kezelő Proust neve is felmerülhet). A világnak a létezés egy-egy pillanatában érzékelt képe a regény átmenetlogikája szerint leválhat eredetéről (366.), mintha egy pillanat külön életet kezdő emléke, kimerevítése volna, amely önálló, alternatív történet kiindulópontjával szolgálhat. A szubjektum eszerint pillanatok, az adott pillanatban az énből kivetülő és megelevenedő (22.) képek, illetve az e képeket létrehozó-befogadó tekintetek egymásutánja, minden pillanat egy lehetséges szubjektumtörténet kiindulópontja, egyik lehetséges énünk „lárva- teste”. Eremie szerint „száz meg száz hasonló lárva- test létezik” (141.), s a mesés lények, a bestiárium lakói által lehetővé tett átmenetekben ekként a világok dimenziói közötti ontológiai különbségek az időpillanatok – illetve az időpillanatokban mint borostyáncsöppekben megőrződött azonosságok, történetlehetőségek – közötti különbséggé transzformálódnak.

A bestiárium lakói azokban a pillanatokban képződnek meg, amelyekről Florenszkij így beszél: vannak pillanatok, amikor szemléletünk tárgyává épp a látható és láthatatlan világ közötti érintkezés válik, mint például az álomképek keletkezésének pillanata az elalvás külső és belső küszöbén, vagy a művészet képei. E képek szerepe azonban mélyen ellentmondásos, hiszen, noha a másik világgal létesített kapcsolat egyetlen lehetséges jelei, ők maguk mégsem az a másik világ, csak nyersanyag, „pszichologizálás”. Vagyis egyszerre a másik világra utalnak, és az e világi testiség csábításainak jelei és eszközei: ahogy Florenszkij írja, nagy a kísértés, hogy az ideák helyett azokat az álmodozásokat tekintsük valódi szellemi képeknek, amelyek a lelket akkor zavarják meg és bővölik el, akkor veszik körül, amikor megnyílik előtte a másik világ felé vezető út.

Talán ezért, a látvány és a testiség elkerülhetetlen összekapcsolódása, „a látott dolgok sebezhetősége” (26., 27.) miatt mondja Matej atya: „Isten nem a látványban van, hanem... a látvány emlékében” (33.), vagyis a szellemített, testi for-

rásától elszakítva létező képben. Hasonlóan értelmezhetők Eremie szavai is, amelyeket saját keresésének értelméről mond: „*Alámérułni a lét tůkaiba, mindig ezt akartam, te már tudod ezt* – mondja Eremie megnevezetlen, talán megnevezhetetlen hallgatójának. – *Azért indultam el, hogy megtaláljam a valóság igazi nyomatékát... a valóság emlékezetét, amely... megrekedt valahol, egy kiszakadt idődarabban.*” (355.) A látásra igazán érdemes látvány azonban olyasvalami, ami épp tekintetünk tárgyává válva törli el ön maga látásának lehetőségét, egyszerűbben szólva: a nap (és annak fénye, amely Florenszkij szerint az ikon alakjainak alapját adja: az ikont fényre festik). A bestiárium legelső felidézett lakója a naphal, amely – amellet, hogy a történet szintjén az apa szeretetét jelképezi – íráseseményként olyan, mintha a látás tárgyává nem válható nap látható megfelelője volna, s az elbeszélés így nem más, mint a látás pillanatának nyelvben történő kibomlása, amelyet elkerülhetetlen időbelisége folytán narratívaként olvasunk. A regény nyelvi világa és ikonszerűsége olyan, mint a pszichológia által poszteidetikus képnek nevezett jelenség, amely a szöveg számtalan önmetaforájának egyikeként szerepel: a napba nézés utáni pillanat, amikor becsukjuk a szemünket, és szemhéjunk belső oldalán megnevezhetetlen formák kavargását, zajlását „látjuk” (24.).

A látvány másik, Eremie számára problematikus oldala a fizikai valóság. A láthatóvá válás feltétele a fizikalitásban való részesülés; ha a keresés kiindulópontját tekintjük alapul – azaz kell válnunk, amit látni kívánunk –, akkor Eremie küldetésének sikeressége a testhez, saját testiségéhez való viszonyán múlik. A test kétféle – a kettős küldetéshez illeszkedő – befogása a regényben hangsúlyozottan *nem* egyszerűen a vallásos és a világi (avagy szakrális és profán) nézőpont közötti különbség jele, hiszen, noha Azarie atya szerint a test – az asszonyi test, a testiség – nem más, mint maga a gonosz, Doroftej atya a test templomáról beszél, és a prostituált Salomea apokrif evangéliumát emlegeti, amely szerint „*Jézus visszahelyezte a testet a teremtés közepébe*” (31.).

A szereplőkhöz hasonlóan a regényszöveg is szinte rögeszmés figyelemmel fordul a test felé, s nemcsak azért, mert a testben egyik önmetaforáját ismeri fel vagy teremti meg: a test

apró – külső és belső – részleteinek mániákus leírása a szöveg jelentős hányadát foglalja el. A test hol mint tiszta fizikalitás, mint az én – a szellem – által ellenőrizhetetlen vágygépezet jelenik meg, hol pedig mint gyógyítóerő (Rebeka anyó, Eremie hibbant nővére, Gilette vagy Márta), mint a metafizikai értelemben vett földdel való kozmikus kapcsolatunk helye és záloga. A test misztikus és metafizikai felfogása mellett a testnek mint kulturális módon megalkotott diszkurzív tárgynak a képzele is felmerül. A XVI. század a modernitás kezdete: egyrészt a test elfeledése a kartezianus filozófiában, másrészt a test mint tárgy felnyitása a tudományos tekintet számára, az anatómia első virágkora: a regény részletesen beszámol a montpellier-i Sommer mester anatómiai leckéjéről (253–260.), úgy száz évvel a híres doktor Tulp – állítólag Descartes által is látott – 1632-es anatómialeckéje előtt. Kár, hogy ezt a szálát a szöveg csak felveti, de nem folytatja, pedig így elkerülhető lett volna a teströgzésze monotoníája.

Eremie és nővére elválása az anya eltűnése és az apa halála után olyan, mint szellem és test különválása, a fiú a szellemmel foglalkozó intézménybe, a lány a szelleml nélküli, a szellem által elhagyott testekkel foglalkozó intézetbe kerül. A nővér teste – Eremie szemében legalábbis – „*a szétmálló forma emléke lett*” (371.), s ez a megfogalmazás a test egy további funkciójára utal: a test ugyanis nemcsak a képhez való viszonyban vagy Eremie önkérésében fontos, hanem a forma és formátlanság ellentétében is, amely a regény egészében, így például a történelmi szálban is meghatározó. Eremiének a hagyományos történetírással szemben tanúsított idegenkedése a korábban említett okok mellett részben már poétikainak nevezhető tényezőkkel is magyarázható: a fölényesség és elbizakodottság hibája vagy bűne a formához való ragaszkodásból ered, „*[m]árpedig a rend fölényessé és elbizakodottá tesz*” (231.). Az egész regény egyik megalapozó szervező-eleme forma és formátlanság többszintű szembeállítására és formátlanság primátusának hirdetésére; a regény olvasásával kapcsolatos kérdéseink jelentős részben a fenti ellentét fényében tehetők fel (más kérdés, hogy ekként megfogalmazva a formátlanság visszairódiik egy formába, mint a formaalkotó ellentét egyik

pólusa). A követhető cselekmény hiánya a formátlanság tematikus és metafiktív szinten való felértékelődésének is következménye, s a regényszöveg – vagyis egy szinten Eremie elbeszélése –, miközben ezt az ősi formátlanságot keresi, a keresés elbeszéléssel önmagában, önmagából teremt meg egy efféle nyelvi öslevest, a korábban említett új otthon Eremie számára.

Az Eremie által vágyott világ „*a formátlanság sejtelmes világa*” (90.), a napba nézés utáni eidetikus kép nagyon is anyagi megfeleelője: valami teremtés, formaadás előtti állapot, amelyben még nem alakultak ki a látható világot benépesítő formák (például az egymástól különböző állatfajok), s amelynek a cselekmény szintjén is számos metaforáját találjuk: az árnyékszék gödre például, amelyben Eremie nővére szeretett meghúzódní, az elbeszélő szemében „*a formátlan ősananyag, ami összeköt az anyafölddel*” (91.). Idetartozik a többször előkerülő föld-ürülék-test metaforalánc, amely a testet mint a szellem törvényei által megzabolázhatatlan, transzgresszív anyagi excesszust, a földdel mint energiával – nem pedig mint ergonnal – való kozmikus egybetartozás helyét ünnepli. Eremie keresésének pszichológiai oldalára itt kap mítikus felhangot: az anya keresése egyben (370.) az ősprincípium keresésére is utal: az embriólet, a Freud által „*óceáni érzésnek*” nevezett állapot utáni vágyat is jelenti: „*Megnyílni a kezdet felé, eggyé válni a járattal, és elindulni rajta. Saját kezdetem felé.*” (356.)

Az anyagiság önmagában formátlanság (bár lényeges, hogy Eremie szerint az anyag *szelleme* követel magának új formákat [232.]), s így nem csoda, hogy a női test az anyagiság („*a szerkezet jármából kitörni vágyó anyag*” [291.]) egyszerű taszító és vonzó megtestesülése, egyszerű pusztulás és gyógyítás forrása. A torz, excesszív női test (például Vazul-Despotes történetében Carlotta teste [158.]), a kolostori szolgáló Katica arca „*óstáját idéz*”, melyben „*az isten előtti világ vad démonai és angyalai gyúrják az állatokat*” (346.), a por, homok, kód, sár, füst és víz alaktalanságának képei, az „*alaktalan energia*” áramlása (354.). A regény egyik leginkább megkérdőjelezhető, sőt számomra kissé taszító vonása épp a nőiséggel, a női testtel kapcsolatos felfogása, amely részben a testtel, a testiséggel való rögzetés – és önmagában

is kérdéses – foglalatostkodás következménye: a regény olyan módon teszi metafizikus princípiummá a nőiséget, olyan módon mitizálja a női testet és a női szexualitást, ami manapság már zavaróan hat; egyszerűen túl sok a női szexualitás csábító iszonyatát feltáró szét-tárt comb, túl sok a démoni nőfigura, akinek *jelentése* egyértelműen Eremie egyszerre metafizikus és pszichológiai keresésének értelemrendjébe utaltatik. Úgy tűnik, nemcsak a torz női testtel van baj, de a „normális” női test is abnormális, a női szexualitás önmagában torz, fenyegető, megoldást kívánó metafizikai probléma. Miért van az – de tucatszintű példát hozhatnánk –, hogy a női szereplők által monomániásan előtárt nemi szerv, a „szétrongyolódott szélű repedés” Margit anyacsászárnő, „legnagyobb szégyene”? (302.) Miért annyira „iszonytató” a gyereklány Anna szétvetett combja? (326.) Úgy vélem, Láng Zsolt regénye túl komolyan veszi a nemiség metafizikáját („Két nőt láttam magam előtt, és mindegyiktől irtóztam” [384.]). Régés-rég túl vagyunk – vagy túl kéne lennünk – már azon, hogy a férfiképzlet által alkotott nőiségfelfogást metafizikává tágító rendszereket egyetemes érdeklődésre számot tartónak tekintsük ahelyett, hogy a patriarchális világ-felfogás patológiáját látnánk benne (ugyanaz a probléma a Láng Zsolt regénye által szintén megidézett Lévinas metafizikájával is). Természetesen nem szabad automatikusan azonosítanunk az elbeszélőt a szerzővel, ezen a ponton azonban nem érzek távolságot az elbeszélő patológikus képzelete és a regény implikált felfogása között (és ha van is ilyen különbség, ez a patológikus képzelet a nőiségről alkotott közhelyek nem túl érdekes színrevitele csupán). Nehezen tudom elképzelni, hogy a regény bármilyen örömet szerezhet vagy bármilyen érdeklődést kelthet azokban a nőolvasókban, akik nem a patriarchális szemléletmód érett gyümölcszeiben lelik kedvüket, és szívesen olvasnak több száz oldalon keresztül a női test és szexualitás egyszerre csábító és riasztó voltáról.

Mindez egyébként egy poétikai jellegű kifogásomhoz is szorosan kapcsolódik. A nemiséggel való foglalkozás nem főként a politikai korrektség és a humortalanság – többek közt a képek komolyságát feloldó ironia hiánya – miatt válik fárasztóvá, hanem legfőképp

pen azért, mert olyan rögeszmésen ismétlődő képsorokat hoz létre. Az epifánikus logikára épülő retorika egy ponton érdektelenné válik, és bevallom, én a regény utolsó harmadát kissé untam. Az unalom oka az, ami a misztikus írókat is nehezen olvashatóvá – unalmassá – teszi: négyszáz oldalon keresztül lehetetlen érdekessé tenni a folyamatosan egzaltált nyelvezetet, egymást kioltó és relativizáló megvilágosodások sorozatát, amelyek Eremie keresésének hol egyik, hol másik oldalát helyezik előtérbe: Márta teste – ő Eremie kolozsvári szállásadójának, a titokzatos Annának nem kevésbé titokzatos anyja – például „időben varázslatosan kusza” (358.), hiszen egyszerre tartozik egy anyához és egy vonzó nőhöz. Eremie által meglesett testének két középpontja a nemi szerve és a nyakán található anyajegy, amelyen Eremie anyján is volt; ezt látván „elkanyarodott az idő; távollatosan megnyílt előttem, és a távlatok összefüggésében értelmellenné vált utazásom, a sok-sok érthetetlen kaland egyetlen magyarázatként összeállt. Sőt, mintha a mi találkozásunk, vagyis beszélgetésünk, benne az én hosszúra nyúlt elbeszélésem is azért volna, hogy erről a testről szóljon, hogy mindazt, amit nem láttam a valóságban, most magam elé idézve végre felfedezhessem, és kimondjam nevét” (358–359.). Úgy tűnik tehát, az elbeszélés és a keresés „erről szolt”, ezért volt, pár mondattal később azonban ugyanez a test már összezsugorodik, „csak értelenségemet, tudatlanságomat növelte” (359.), s a szöveg továbbsiet, hogy fél oldallal később elzakatoljon a következő eksztatikus tónusú revelációig.

Kifogásaim ellenére Láng Zsolt regénye emlékeztet, nyelvi megformálásában erőteljes alkotás, lebilincselő olvasmány – nagyjából 250 oldalon keresztül, vagyis mindaddig, amíg az ismétlődő elemek sokasodása, a szexualitás és a nőiség erősödő misztifikálása, az eksztatikus tónus uralkodóvá válása együttesen nem teszik kissé dagályossá a szöveget. A regény első kétharmada sokszólamú szöveg, amely nincs híjával a humor változatainak sem. Tetszettek például az önironikus önmetaforák, amelyek mind a burjánzás, gigantizmus barokk poétikájának példái (akárcsak Az ÉJFÉL GYERMEKEI című Rushdie-regény hasonlóképpen burjánzó önmetaforái): Anton atya beszámolója a világmindenségről (79–80.), Milkov egyre csak dagadó, befejezhetetlenül

váló krónikája a kolostor történetéről (39., 67.), Dinu atya befejezetlen, talán befejezhetetlen képei (106–107.) vagy Menasszesz krónikája, amely köztudomásúlag a világ legteljesebb foglalata (194.). Szépek és jól megoldottak a bestiáriumhoz tartozó motívumok és általában az ismétlődő motívumok gondosan megalkotott hálója (például a famotívumok [diófa, barackfa, hársfa – 381.; egyébként ennyit a formátlanság diadaláról és ünnepléséről, hiszen nyilvánvaló, hogy gondosan megtervezett formátlanságról van szó]). Számomra a regény legemlékezetesebb és legszebb részei a klostrom életét felidéző, néha komoly, néha szelíden emberi, néha karnevalisztikusan profanizáló részletek (a befejező fejezetekből nagyon hiányoznak ezek a regény polifonikusságát biztosító részek).

És végül szép az, ahogyan a regény az időben nem konkretizált elbeszélői beszédhelyzetre utal: a megidézések, párbeszédtrödékek, amelyeknek hangneme a kolostori jelenségek egyszerre életközeli és mesés szelídségéhez hasonló, Eremie keresésének végpontját végképp az elbeszélő történeten és a megalkotott nyelvi világon kívülre helyezik. Azarie atya egy alkalommal így határozza meg Eremie útjának lehetséges célját: „*Birtokolni kell a titkot, de annak önmagunk előtt is rejtve kell maradnia.*” (20.) Károly császár a regényben úgy vélekedik, hogy „*a titkaink máshol vannak. Talán egy másik emberben*” (281.), Fanta, a szeplős könyvtároslány pedig azt mondja, talán könnyebb volna minden, „*ha egymás kívánságai lennének*” (379.). Az elbeszélői helyzetre tett utalások, a hallgatónak szóló gyakori és szeretetteljes megszólítások talán épp arra utalnak, hogy saját titkunkat mi magunk megfejteni nem tudjuk: legfeljebb annyit tehetünk, hogy megpróbáljuk elmondani történetünket, titkunk megfejtését a másiktól, a hallgatótól, az olvasótól remélni.

Bényei Tamás

MI AZ IRODALOM?

*J. Hillis Müller: On Literature
Routledge, 2002. 164 oldal, \$ 12,95*

Közel hetvenéves szenvedélyes és értő olvasás tapasztalatait osztja meg az olvasóval J. Hillis Miller legfrissebb, ON LITERATURE című könyvében. Az elmúlt negyven év irodalomtudományának egyik meghatározó alakja ebben a munkájában arról értekezik – közérthető nyelven és lebilincselő stílusban –, hogy mit gondol az irodalom jelenkori helyzetéről; hogy mit is nevezünk irodalomnak; hogy mi különbözteti meg a jó irodalmat a rossz irodalomtól; hogy mi az irodalom funkciója az egyén és a társadalom életében; hogy hogyan olvassunk irodalmat; hogy miért olvassunk irodalmat.

Irodalomtudósi pályájának legismertebb – dekonstruktivista – szakaszát idézi a könyv felütése, melyben arról értesülünk (pár sornyi különbséggel), hogy 1) „*az irodalom ideje lejárt*” és 2) „*az irodalom, mindazonáltal, örök és egyetemes*”. Az elemző és irodalomteoretikusi munkáit ismerők számára megszokott módon a szó („*irodalom*”) különböző, ám éppen annyira legitím jelentései adják a kulcsot a látszólagos ellentmondás rejtelmének megoldásához. Az irodalom, abban az értelemben, hogy (nyelvi) jelek felhasználásával önálló világokat teremt, természetesen „örök és egyetemes”. Abban az értelemben viszont, melyet a szó legkorábban a késő XVII. században nyer el, s mely jelentés a mi korunkban is a domináns, a végéhez közeledik. Az „*irodalom*” szó modern kori jelentése elválaszthatatlan a nyomtatás általánossá válásától, a modern kori demokráciák megszületésétől, a szabad véleménynyilvánítás szavatolásától, a (majdnem) teljes körű olvasástudás elterjedésétől és a modern értelemben vett egyetemek megszervezésétől és létrejöttétől. E tényezők mindegyike szükséges ahhoz, hogy a mai értelemben vett *irodalomról* beszélhessünk.

Az irodalomnak – ebben az értelemben viszont – meg vannak számlálva a napjai. Egyrészt amiatt, mert annak a – Miller meggyőződése szerint örök – emberi szükségletnek, mely „*alternatív világokat*” hoz létre és népesít be, más médiumok tesznek eleget (film, videó,

számítógép stb.), másrészt pedig amiatt, mert az a funkció, melyet a modern értelemben vett egyetemek töltöttek be a némileg foucault-i értelemezésű állampolgárok/szubjektumok (ki)nevelésében (de mondhatnánk akár azt is: létrehozásában), erősen megkérdőjeleződött. Ennek sok oka van: többek között a posztstrukturalista (legfőképpen dekonstruktív) én- és identitásfelfogás, a nemzetállami eszme halódása, de legalábbis jelentős gyengülése, valamint az, hogy az állam (elsősorban az állam domináns ideológiájának) részvétele az emberek mindennapjaiban radikálisan módosult, és kibontakozott az új világrend. Jóllehet Foucault neve csupán egyetlenegyszer szerepel az egész könyvben, akkor is mint a MI A SZERZŐ? című tanulmány írójéé, a leginkább az ő nevével fémjelezhető kritika érezhetően jelen van a mai értelemben vett irodalom haláláról szóló fejtegetések hátterében. E halál mégsem a „világ végét [jelenti], csupán egy új médiák uralta új világ hajnalát”.

Mégis: a könyvből nem pusztán (bár az sem volna kevés) az irodalom mélységes szeretete és Hillis Miller iránta való, egy életen át tartó töretlen elköteleződése sugárzik, hanem a rá amúgy is oly jellemző optimizmus és (nyolcvan felé közeledvén ez talán nem tűnik udvariatságnak) öregkori derű. Optimizmus és derű, hiszen az irodalom csupán ebben a nagyon szűk és relatíve új jelentésében tűnik jelentőségét veszteni. Az irodalom ugyanis, mint tudjuk, örök és egyetemes, de mondhatnánk akár azt is: halhatatlan.

AZ IRODALOM MINT VIRTUÁLIS VALÓSÁG ÉS AZ IRODALOM TITKAI című fejezetekben kedves és egyéb munkáiban is oly gyakran citált szerzőire (például Dosztojevskij, Kafka, Trollope, H. James, W. Benjamin, Proust, Blanchot, Derrida stb.) hivatkozva járja körül azt a kérdéskört, melynek központi – és egy vérbeli dekonstruktórtól várható módon elméletileg is megoldhatatlan – problémája az irodalmi művek által közvetített világok ontológiai státusa. Ezek az „alternatív”, „hiper-”, „imaginárius”, „virtuális valóságok”, illetve „metavilágok” (hogy csak a leggyakrabban előforduló elnevezéseket említsem) vajon a műveknek köszönhetik létüket, azaz az azokat alkotó szavak hozzák létre, teremtik meg őket, vagy pedig ezek a világok e művektől függetlenül is

léteznek, függetlenül attól tehát, hogy bárki is szavak segítségével a potenciális olvasó számára jelenlévővé tenné őket? Egyes szerzők az egyik, más szerzők a másik elképzelés mellett teszik le a garast. A könyv írója az utóbbi táborba tartozók közé sorolja magát (Derridával együtt egyébként).

A negyedik, MIÉRT OLVASSUNK IRODALMAT? című fejezet a jól ismert platóni és arisztotelészi, irodalommal kapcsolatos fejtegetések köré szerveződik, és az általuk megfogalmazott gondolatok alkotják az irodalomelméleti kérdés irodalomtörténeti anyagba ágyazott tárgyalásának tematikus vezérfonalát és kontextusát. A művek által bemutatott „alternatív világok” Miller számára nem megkérdőjelezhető módon befolyással bírnak a „mi” világunkra (olykor egész nemzetek számára, világtörténeti jelentőségű események formájában is). A beszédatudomány-elméletből ismerős kategóriákkal élve, az irodalmi alkotások (oly sok, főként természetesen a realista, illetve mimetikus hagyományhoz tartozó alkotó ars poeticája ellenében is) nem konstatív, hanem performatív nyelvi aktusokként tételeződnek, azaz nem „pusztán” leírnak, hanem *csinálnak/létrehoznak* valamit a szavaikkal.

Meglepő lenne Hillis Miller részéről azonban, ha elfordulna a textualitás szintjétől. Nem is teszi ezt. A rövidke könyv két utolsó fejezetében éppen arról ír, hogy milyen is a „jó” olvasás. A válasz ebben az esetben is aporisztikus és paradox: a „jó” olvasás egyszerre „ártatlan” és „tudatos-kritikus” ugyanis. A könyv egészen végigvonuló példáján mutatja be, mit is ért ezen. Az 1812-ben megjelent, Johann Rudolf Wyss által sajtó alá rendezett DER SCHWEIZERISCHE ROBINSON; ODER, DER SCHIFFBRUCHIGE SCHWEIZERPREDIGER UND SEINE FAMILIE-ről, illetve annak angol nyelvű fordításáról (THE SWISS FAMILY ROBINSON; OR, THE SHIPWRECKED SWISS CLERGYMAN AND HIS FAMILY) van szó, melyet öt-hat éves korában ismert meg Miller mint gyermekeknek szóló meséskönyvet, kalandregényt, s mely könyv elindította őt az egész életén át tartó szenvedélyes olvasás útján. Több mint hat évtized után olvassa újrán, s természetesen millió és millió módon olvassa máshogy, érti másként. A gyermek „ártatlan” olvasása, a „hitetlenkedés/kétely felüggesztése” már visszahozhatatlanul a múlté. Tudja

immár, hogy ún. fikcióval van dolga; hogy a könyvnek van szerzője, s ez a szerző az, aki „kitalálta” a történetet; hogy az általa megidézett világra úgymond ablakot nyitó szöveg ön maga is figyelem és reflexió tárgyát kell, hogy képezze; hogy a könyv tele van rasszista, szexista és ideológiai utalásokkal stb. A kétféle olvasási módnak azonban ideális esetben (és a valóságban teljes mértékben természetesen meg nem valósítható módon) egyszerre kell „munkába állnia”. Hogy ez mennyire reális kívánság vagy akár követelmény az olvasóval szemben, arról Miller maga sem rejti véka alá véle-

ményét, hiszen a könyv utolsó alfejezete a következő címet viseli: AZ ÁRTATLAN OLVASÁS ÖSSZE- ZŐ DICSÉRETE, AVAGY: ÜGYES TRÜKK, HA MEG TUDOD CSINÁLNI...

Ezt már nem tudjuk megcsinálni, de talán ez nem is olyan nagy baj. Hillis Miller könyve segít minket abban, hogy tisztábban lássuk, mi is hát az a furcsa, nehezen definiálható valami, amit irodalomnak nevezünk, és abban is, hogy mi módon érdemes vele foglalkozni. Az irodalom ugyanis, ne feledjük: „örök és egyetemes”. Más szóval: halhatatlan.

Túry György

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alaprogram
és a Szerencsejáték Rt.
támogatásával jelenik meg

